

YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHDA FISKAL INSTRUMENTLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Azamjonov Ulug‘bek Usmonjon o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

“Iqtisodiy fanlar” kafedrasida katta o‘qituvchisi, i.f.f.d (PhD), kapitan

ulugbekazamjonov1606@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada O‘zbekistonda yashirin va norasmiy iqtisodiyotni qisqartirishga qaratilgan fiskal siyosat 2017-2026-yillar kesimida, rasmiy statistik ma’lumotlar hamda normativ-huquqiy islohotlar asosida baholangan. Tadqiqotning muhim metodologik jihati shundan iboratki, “jami norasmiy va yashirin iqtisodiyot” ko‘rsatkichi bilan soliqqa tortilmaslik maqsadida ataylab berkitilgan “yashirin iqtisodiyot” komponenti qat’iy ajratildi; shu sababli keng ko‘rsatkichdagi pasayish avtomatik ravishda soliqdan qochish komponentining xuddi shunday qisqarganini anglatmasligi isbotlandi. Uzilishli vaqt qatori modeli, dekompozitsiya, tarmoq tahlili va fiskal natijalar matritsasi 2017-yildan keyin keng kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi sezilarli kamayganini, biroq xizmatlar sohasidagi tor ma’nodagi yashirin faoliyat barqaror yuqori qolayotganini ko‘rsatdi. Natijalarga tayangan holda riskga asoslangan “aqlli” nazorat, elektron fiskallashtirishning tarmoqlar bo‘yicha differensial dizayni, naqd pulsiz to‘lovlarni rag‘batlantirish, soliq intizomi indeksleri va hududiy formalizatsiya kontraktlarini joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: yashirin iqtisodiyot, norasmiy iqtisodiyot, kuzatilmaydigan iqtisodiyot, fiskal instrumentlar, soliq ma’muriyatchiligi, elektron fiskallashtirish, risk-tahlil, naqd pulsiz to‘lovlar, soliq bazasi, formalizatsiya, uzilishli vaqt qatori.

Kirish

Yashirin iqtisodiyot davlat budjeti daromadlarini kamaytirish, halol tadbirkorlar uchun teng bo‘lmagan raqobat muhitini yuzaga keltirish va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning aniqligini pasaytirish orqali iqtisodiy xavfsizlikka tizimli ta’sir ko‘rsatadi. Biroq bu hodisani baholashda eng ko‘p uchraydigan metodologik xato - norasmiy uy xo‘jaligi faoliyati, statistik kuzatuvdan tashqarida qolgan ishlab chiqarish va

solliqlardan qochish maqsadida ataylab yashirilgan operatsiyalarni bitta ko'rsatkich sifatida talqin qilishdir. Milliy statistika metodologiyasida mazkur komponentlar alohida mazmunga ega bo'lib, ularni aralashtirish fiskal siyosat natijalariga noto'g'ri baho berish xavfini tug'diradi [1-5].

O'zbekistonda 2017-yildan boshlab soliq ma'muriyatchiligini tubdan yangilash, stavkalarni optimallashtirish, iqtisodiy faoliyatni raqamli izga o'tkazish va qonuniy ishlashning nisbiy manfaatdorligini oshirishga qaratilgan izchil islohotlar amalga oshirildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan soliq tizimining murakkabligi va yuqori ma'muriy xarajatlarini kamaytirish, onlayn nazorat-kassa texnikasi, elektron hisobvara-faktura, risklarni segmentlash hamda jamoatchilik nazoratini kengaytirish ustuvor yo'nalishga aylandi [6-18]. Mazkur davrning bosh xususiyati fiskal nazoratni faqat tekshiruv va jazoga tayanadigan modeldan, ma'lumotlar integratsiyasi, iqtisodiy rag'bat va masofaviy tahlilga asoslangan modelga o'tkazishdan iborat bo'ldi.

Tadqiqotning maqsadi - 2017-2026-yillarda amalga oshirilgan fiskal islohotlarning yashirin va norasmiy iqtisodiyot ko'rsatkichlariga bog'liq natijalarini rasmiy statistik qatorlar asosida baholash hamda keyingi bosqich uchun samaradorlikni oshiruvchi amaliy mexanizmlarni ishlab chiqishdir. Maqolada 2006-2016-yillar tarixiy fon sifatida qisqa yoritiladi, ammo taqqoslanadigan rasmiy SIAT qatori 2010-yildan boshlangani sababli 2006-2009-yillar bo'yicha raqamlar interpolatsiya qilinmaydi. Asosiy empirik e'tibor 2017-2025-yillarning yillik natijalari va 2026-yil birinchi choragidagi eng so'nggi rasmiy ko'rsatkichlarga qaratiladi. Bunday yondashuv statistik aniqlikni saqlaydi va siyosiy bayonotlardagi yaxlitlangan baholar bilan milliy hisoblar tizimidagi yakuniy ko'rsatkichlarni bir-biridan ajratishga imkon beradi.

Ilmiy adabiyotlarda yashirin iqtisodiyot qonuniy mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish bilan bog'liq, biroq soliq, mehnat, statistika yoki boshqa majburiyatlardan qochish maqsadida davlatdan ataylab berkitilgan faoliyat sifatida talqin qilinadi. Norasmiy iqtisodiyot esa ko'pincha ro'yxatdan o'tmagan uy xo'jaliklari, o'zini o'zi band qilganlar va kichik ishlab chiqaruvchilarning faoliyatini qamrab oladi; uning barchasi jinoyat yoki qasddan soliqdan qochish sifatida baholanishi mumkin emas [19-23]. Shu sababli fiskal siyosat dizaynida "formalizatsiya" va "majburiy soliq intizomi" bir xil instrumentlar bilan boshqarilmasligi lozim.

Milliy statistika qo‘mitasi metodologiyasiga muvofiq, jami norasmiy va yashirin iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotning doimiy statistik kuzatuvlarda to‘liq qamrab olinmagan qismini ifodalaydi. Uning tarkibidagi yashirin iqtisodiyot qonun bilan man etilmagan, ammo soliqqa tortilmaslik yoki qonunchilik talablariga rioya qilmaslik maqsadida davlat organlaridan ataylab berkitilgan faoliyatdir [1-5]. Demak, keng ko‘rsatkichning qisqarishi ro‘yxatdan o‘tmagan, lekin iqtisodiy jihatdan ijtimoiy foydali faoliyatlarning rasmiylashganini ham anglatishi mumkin; tor yashirin komponent esa ko‘proq soliq risklari, yolg‘on hisobot va naqd aylanmalar bilan bog‘liq.

Fiskal instrumentlarning ta’siri to‘rtta kanal orqali yuzaga keladi. Soliq stavkalari va rejimlarning soddaligi qonuniy sektorga kirish xarajatini belgilaydi; elektron fiskallashtirish operatsiyalarning audit izini yaratadi; riskga asoslangan nazorat aniqlanish ehtimolini oshiradi; cashback, subsidiyalar va davlat xizmatlariga kirish kabi rag‘batlar esa rasmiy ishlashdan olinadigan foydani ko‘paytiradi. Ushbu kanallarning birortasi alohida holda yetarli emas, chunki haddan tashqari nazorat biznesni yana norasmiylikka surishi, haddan tashqari imtiyoz esa soliq bazasini yemirishi mumkin.

Optimal fiskal model “past va barqaror kirish xarajati - yuqori aniqlanish ehtimoli - tezkor xizmat - muqarrar, lekin mutanosib javobgarlik” tamoyiliga asoslanadi. Shuning uchun soliq stavkasini pasaytirishning o‘zi yashirin faoliyatni tugatmaydi; uni elektron hisob, uchinchi tomon ma’lumotlari, bank tranzaksiyalari va tarmoq normativlari bilan to‘ldirish zarur. Aksincha, raqamli nazoratning o‘zi ham biznes uchun tushunarli va arzon qonuniy rejim mavjud bo‘lmasa, kutilgan formalizatsiyani bermaydi.

Empirik baza Milliy statistika qo‘mitasining SIAT tizimidagi yillik va choraklik qatorlardan shakllantirildi. Yillik qator 2010-2025-yillar uchun jami norasmiy va yashirin iqtisodiyot ulushi hamda tor ma’nodagi yashirin iqtisodiyot ulushini, choraklik qator esa 2018-yil birinchi choragidan 2026-yil birinchi choragigacha bo‘lgan davrni qamrab oladi [1-4]. Tarmoqlar kesimida sanoat, qurilish va xizmatlar bo‘yicha yashirin iqtisodiyot ulushlari ishlatildi. Barcha qiymatlar 2026-yil 24-iyul holatiga tekshirildi.

Iqtisodiyot va moliya vazirligining IM AI tizimi hududlar va korxonalar darajasidagi ko‘rsatkichlarni tahlil qilish, prognoz va tavsiyalar tayyorlash uchun 2026-yil birinchi choragida sinov tariqasida joriy etilgan. Mazkur platformadan ma’lumotlarni izlash va tahliliy yo‘nalishlarni aniqlash vositasi sifatida foydalanildi, biroq maqoladagi har bir raqam SIAT, Prezident rasmiy sayti yoki normativ-huquqiy hujjat bilan qayta

tekshirildi [18]. Bu tartib sun'iy intellekt javobini birlamchi statistik manba sifatida qabul qilishdan kelib chiqadigan xatolarni cheklaydi.

Birinchi hisob-kitob dekompozitsiya usuliga asoslandi: $KIt = NIt + YIt$, bu yerda KIt - jami kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi, NIt - norasmiy komponent, YIt - tor ma'nodagi yashirin komponent. Shundan $NIt = KIt - YIt$ formula orqali aniqlanadi. Dekompozitsiya keng ko'rsatkichdagi o'zgarish qaysi komponent hisobiga yuz berganini ko'rsatadi, biroq komponentlar o'rtasida to'liq institutsional mustaqillik borligini anglatmaydi.

Ikkinchi usul sifatida 2017-yil shartli burilish nuqtasi bo'lgan uzilishli vaqt qatori modeli qo'llanildi: $KIt = \beta_0 + \beta_1 Tt + \beta_2 Dt + \beta_3 Pt + \epsilon t$. Bu yerda Tt - 2010-yildan boshlangan vaqt trendi, Dt - 2017-yildan keyingi davr indikatori, Pt - 2017-yildan keyingi qo'shimcha trend, ϵt - tasodifiy xatolik. β_2 darajadagi shartli uzilishni, $\beta_1 + \beta_3$ esa islohotlar davridagi yillik trendni ifodalaydi. Standart xatolar $HC1$ geteroskedastiklikka chidamli usulda hisoblandi.

Model natijalari sababiy ta'sirning qat'iy isboti sifatida talqin qilinmaydi. Buning sababi nazorat guruhining yo'qligi, kuzatuvlar sonining kamligi, YAIM metodologiyasi qayta ko'rib chiqilishi va pandemiya kabi tashqi shoklarning mavjudligidir. Shu bois regressiya "islohotlardan keyingi statistik trend o'zgarishi"ni baholaydi, fiskal instrumentlarning sof sababiy effektini emas. 2026-yil birinchi chorak ko'rsatkichi ham mavsumiy xususiyatga ega bo'lgani uchun yillik qatorga mexanik ravishda qo'shilmaydi.

2006-2016-yillarda soliq nazorati asosan hisobotlarni tekshirish, joyiga chiqib nazorat qilish va ma'muriy choralar orqali amalga oshirilgan. Elektron hisobvaraqa-faktura, real vaqt rejimidagi onlayn kassa, yagona raqamli markirovka va katta ma'lumotlarga asoslangan risk segmentatsiyasi keyingi davrdagi kabi tizimli qamrovga ega emas edi. Mazkur davrda fiskal tizimdagi murakkablik, ish haqi fondiga yuqori yuk va kichik biznesning turli rejimlarga bo'linishi rasmiy faoliyat xarajatlarini oshirgan omillar sifatida qayd etiladi.

Rasmiy taqqoslanadigan SIAT qatori 2010-yildan boshlanadi. Unga ko'ra, jami norasmiy va yashirin iqtisodiyot ulushi 2010-yildagi 41,7 foizdan 2016-yilda 48,3 foizga ko'tarilgan, 2010-2016-yillar o'rtachasi 45,13 foizni tashkil etgan [1]. Shu bilan birga, tor ma'nodagi yashirin komponent 7-8 foiz oralig'ida bo'lib, keng ko'rsatkichning asosiy qismini norasmiy faoliyat tashkil etgan [2]. Bu holat islohotlar oldidan muammo faqat

soliqdan qochish emas, balki keng ko‘lamli norasmiy bandlik va ro‘yxatdan o‘tmagan ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi.

2006-2009-yillar uchun aynan shu metodologiyada e‘lon qilingan uzluksiz rasmiy qator topilmagani sababli maqolada ushbu yillar bo‘yicha raqamli baho keltirilmaydi. Bu cheklov tarixiy taqqoslashni qisqartiradi, biroq taxminiy yoki ikkilamchi raqamlarni rasmiy statistika sifatida ko‘rsatishdan ko‘ra ilmiy jihatdan to‘g‘riroqdir.

2017-yilgi PF-5116-son Farmon soliq ma‘muriyatchiligini zamonaviylashtirish, yig‘iluvchanlikni oshirish va onlayn nazorat-kassa tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish uchun institutsional asos yaratdi [6]. 2018-yilgi PF-5468-son Konsepsiya esa stavkalarni optimallashtirish, mehnatga haq to‘lash fondiga tushadigan yukni kamaytirish va soliq rejimlari o‘rtasidagi keskin farqlarni yumshatishga qaratildi [7,12]. Bu bosqichning iqtisodiy mantiqi yashirin faoliyatning kutilayotgan foydasini kamaytirish emas, avvalo rasmiy sektorga kirish xarajatini pasaytirish edi.

2018-yil oxirida e‘lon qilingan yangi soliq modelida foyda solig‘i, dividendlar bo‘yicha soliq, jismoniy shaxslar daromad solig‘i va yagona ijtimoiy to‘lov stavkalari pasaytirildi; norasmiy bandlikni legallashtirish uchun ish haqidan olinadigan murakkab progressiv yuk o‘rniga yagona stavka va soddaroq tartib shakllantirildi [12]. 2019-yil dekabrda yangi tahrirdagi Soliq kodeksining qabul qilinishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qiluvchi normalar va aniqroq ma‘muriy tartiblar uchun huquqiy zamin yaratdi [8].

Mazkur davr natijalarini faqat tushumlarning nominal o‘sishi bilan baholash yetarli emas. Muhim natija - QQS zanjiriga kiruvchi subyektlar doirasining kengayishi, ish haqi va aylanmalarni rasmiy ko‘rsatishning nisbiy xarajati kamayishi hamda raqamli nazoratning keyingi bosqichi uchun standartlashtirilgan ma‘lumotlar bazasi shakllanishidir. Prezidentning 2022-yildagi rasmiy ma‘lumotida soliqlar soni 13 tadan 9 taga kamaygani, mol-mulk solig‘i 5 foizdan 1,5 foizga, QQS 20 foizdan 15 foizga tushirilgani va ish haqiga soliq yuki qariyb ikki baravar qisqargani qayd etilgan [13].

2020-yildan boshlab islohotlar “stavkani kamaytirish” bosqichidan “operatsiyani raqamli izga o‘tkazish” bosqichiga o‘tdi. PF-6098-son Farmon yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha maxsus tashkiliy mexanizmlarni belgiladi [9]. Elektron hisobvaraqa-faktura, onlayn nazorat-kassa texnikasi, tovarlarni raqamli markirovkalash va idoralararo ma‘lumot almashinuvi soliq bazasini uchinchi tomon ma‘lumotlari bilan tekshirish imkonini kuchaytirdi.

2021-yil 7-yanvardagi hukumat qarori asosida soliq xavfini boshqarish va tekshiruvlarni risk darajasiga qarab tashkil etish tizimi takomillashtirildi [10]. Bunday modelda tekshiruvning maqsadi barcha tadbirkorlarni bir xil nazorat qilish emas, tafovutlar, g'ayrioddiy tranzaksiyalar va iqtisodiy mantiqqa mos kelmaydigan ko'rsatkichlarni avtomatik aniqlashdir. Natijada resurslar yuqori riskli segmentlarga yo'naltiriladi, insofli soliq to'lovchining ma'muriy xarajati esa kamayadi.

PQ-5252-son qaror bilan fiskal chekni talab qilish, xarid ma'lumotini mobil ilova orqali qayd etish va huquqbuzarliklar haqida xabar berishda fuqarolar ishtirokini rag'batlantiruvchi mexanizmlar kengaydi [11]. Bu instrumentning nazariy ustunligi shundaki, davlat xaridorning shaxsiy manfaatini soliq nazorati bilan uyg'unlashtiradi. Savdo subyekti uchun chek bermaslikdan olinadigan qisqa muddatli foyda kamayadi, chunki xaridor chekni talab qiluvchi va operatsiyani tasdiqlovchi mustaqil agentga aylanadi.

2022-yilga kelib QQS stavkasini 12 foizgacha pasaytirish yo'nalishi, soliq xizmatlarini masofaviy ko'rsatish va axborot tizimlarini integratsiyalash jarayoni davom etdi [13]. Prezidentning rasmiy ma'lumotida QQS to'lovchilari soni 6 mingdan 152 mingtaga yetgani va soliq tushumlari to'rt baravar ko'paygani qayd etilgan; bu ko'rsatkichlar nominal iqtisodiy o'sish va inflyatsiya ta'sirini ham o'z ichiga oladi, shuning uchun ular yashirin iqtisodiyotning sof qisqarishi sifatida talqin qilinmaydi. Ular fiskal bazaning kengayishi va ma'muriy qamrovning ortishi bilan mos keluvchi institutsional natija sifatida baholanadi.

2023-yildan keyingi bosqich universal vositalarni joriy etishdan tarmoqlar va tranzaksiya turlariga mos maqsadli formalizatsiyaga o'tish bilan tavsiflanadi. Qurilish, savdo, umumiy ovqatlanish, transport, ko'chmas mulk va xizmatlar sohasida elektron to'lov va fiskal hisobni majburiy yoki iqtisodiy jihatdan manfaatli qiluvchi qarorlar qabul qilindi. 2024-yilgi 745-son hukumat qarori ayrim xizmat tarmoqlarida qonuniy ishlash va naqdsiz aylanmani rag'batlantirishga qaratilgan qo'shimcha shartlarni belgiladi [19].

2025-yil avgustdagi rasmiy taqdimotda soliqlar soni 13 tadan 9 taga kamaygani, 100 dan ortiq litsenziya va ruxsatnoma bekor qilingani hamda kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi 2019-yildagi yaxlitlangan 45-50 foizdan 35 foizga tushgani qayd etildi [14]. Shuningdek, yirik bozorlar raqamlashtirilganda tushumlar 2-3 baravar oshgani, Toshkent jamoat transportida avtomatlashtirishdan keyin haqiqiy yo'lovchilar soni avvalgi rasmiy

hisobdan 30 foiz yuqori ekani aniqlangani bildirildi. Ushbu misollar raqamlashtirishning asosiy qiymati yangi soliq yaratishda emas, ilgari qayd etilmagan operatsiyalarni ko‘rinadigan qilishda ekanini ko‘rsatadi.

2025-yil dekabrda Murojaatnomada kuzatilmaydigan iqtisodiyotning 45-50 foizdan 28 foizga tushgani va keyingi besh yilda uni yana ikki baravar qisqartirish maqsadi belgilandi [15]. Bu qiymat siyosiy-ma‘muriy monitoringdagi yaxlitlangan baho bo‘lib, maqoladagi yillik jadvallarda metodologik izchillik uchun SIATning 2025-yil yakuniy 26,9 foizlik ko‘rsatkichi ishlatiladi [1]. Turli rasmiy hujjatlardagi 28, 27 yoki 23 foiz kabi qiymatlar davr, qamrov, yaxlitlash va yangilanish sanasi farq qilishi sababli bir xil qatorga mexanik birlashtirilmaydi.

2026-yil aprelidagi taqdimotda 2030-yilga borib kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushini 28 foizdan 19,6 foizga qisqartirish, soliq tushumlarini 491,5 trillion so‘mga yetkazish hamda raqamli tahlil va sun‘iy intellekt asosidagi “aqlli” nazorat orqali 2026-yilda qo‘shimcha 30 trillion so‘m tushumni ta‘minlash vazifasi qo‘yildi [16]. Bu raqamlar maqsadli ko‘rsatkichlar bo‘lib, erishilgan natija sifatida emas, fiskal siyosatning kelgusi samaradorlik mezonlari sifatida qabul qilinishi lozim.

2026-yil iyunidagi rasmiy taqdimotda so‘nggi ikki yilda kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi 35 foizdan 23 foizgacha kamaygani, budgetga qo‘shimcha 38 trillion so‘m undirilgani va rasmiy band aholi soni 8,5 million nafardan oshgani qayd etildi [17]. Ushbu ma‘muriy natija SIATning 2026-yil birinchi chorak uchun 22,9 foizlik keng ko‘rsatkichi bilan mazmunan mos keladi [3]. Biroq 38 trillion so‘mni faqat ulushning pasayishi natijasi deb hisoblash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas, chunki unda iqtisodiy o‘sish, narxlar, nazorat tadbirlari, qarzдорlik undiruv va boshqa omillar ham mavjud.

1-jadval.

2017-2026-yillarda yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga ta’sir qilgan asosiy fiskal islohotlar

Davr	Asosiy hujjat yoki yo‘nalish	Instrument	Tekshirilgan natija yoki kanal
2017	PF-5116: soliq ma‘muriyatchiligini	Onlayn nazorat, yig‘iluvchanlik,	Raqamli fiskallashtirishning

Davr	Asosiy hujjat yoki yo‘nalish	Instrument	Tekshirilgan natija yoki kanal
	tubdan takomillashtirish	ma’lumotlarni avtomatlashtirish	institutsional boshlanishi
2018	PF-5468 va yangi soliq siyosati konsepsiyasi	Stavkalarni pasaytirish, ish haqi yukini yengillashtirish	Rasmiy sektorga kirish xarajati pasaydi
2019	Yangi tahrirdagi Soliq kodeksi	To‘g‘ridan-to‘g‘ri normalar, rejimlarni bixillashtirish	Huquqiy aniqlik va QQS zanjiri kengaydi
2020	PF-6098 va elektron fiskallashtirish	E-hisobvara-q-faktura, onlayn NKM, markirovka	Operatsiyalarning raqamli audit izi yaratildi
2021	Risk boshqaruvi; PQ-5252	Avtokameral tahlil, chek va jamoatchilik nazorati	Nazorat resurslari yuqori riskka yo‘naltirildi
2022	QQSni 12 foizga tushirish yo‘nalishi va raqamli xizmatlar	Soliq yukini pasaytirish, mobil xizmatlar	Ixtiyoriy rioya qilish uchun rag‘bat kuchaydi
2023-2024	Tarmoq va tranzaksiya formalizatsiyasi	Naqdsiz to‘lov, elektron hisob va maqsadli imtiyozlar	Qurilish va sanoatda yashirin ulush pasaydi
2025	Kuzatilmaydigan iqtisodiyotni keskin qisqartirish dasturi	Bozor, transport va xizmatlarni raqamlashtirish	SIAT bo‘yicha keng ulush 26,9 foizga tushdi

Davr	Asosiy hujjat yoki yo‘nalish	Instrument	Tekshirilgan natija yoki kanal
2026	IM AI va “aqlli” nazorat bosqichi	AI-risk skoring, idoralararo ma’lumot, prokuror nazorati	Q1 keng ko‘rsatkich 22,9 foiz; tor yashirin 7,5 foiz

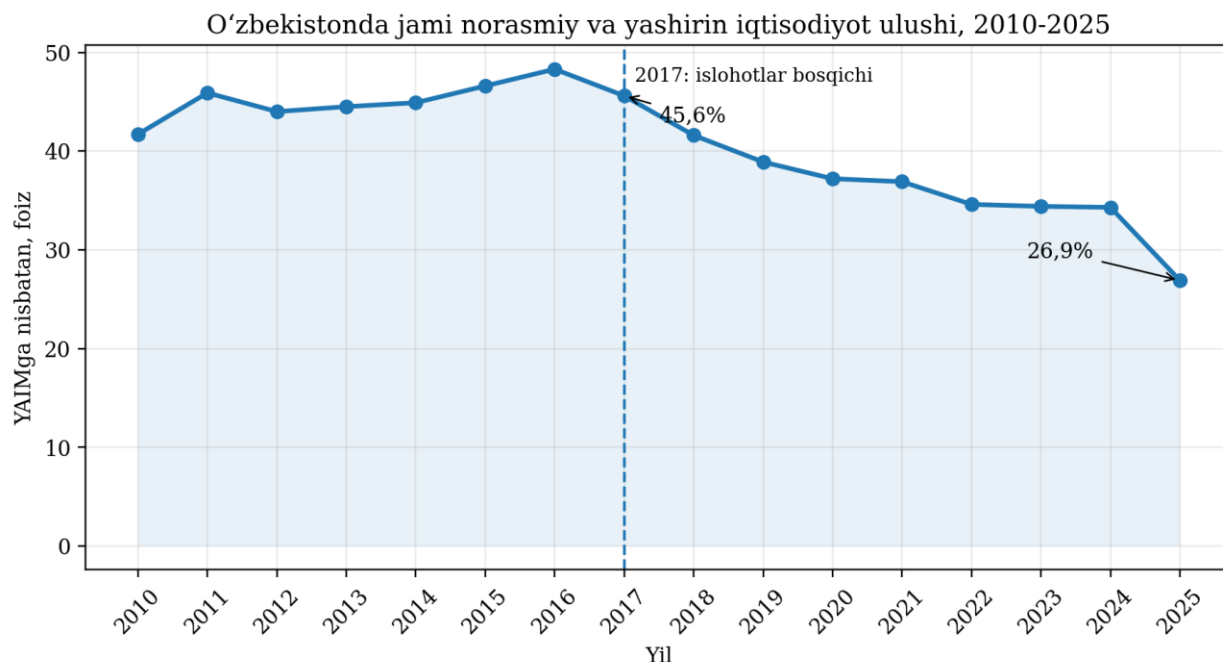
Manba: Prezident rasmiy sayti, Lex.uz, SIAT va Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi [6-18].

Rasmiy yillik qator islohotlar davrida keng ko‘rsatkichning sezilarli pasayganini ko‘rsatadi. 2017-yilda jami norasmiy va yashirin iqtisodiyot ulushi 45,6 foiz bo‘lgan bo‘lsa, 2025-yilda 26,9 foizni tashkil etdi. Mutlaq pasayish 18,7 foiz punkt, nisbiy qisqarish esa 41,0 foizga teng. Yillik oddiy o‘rtacha tezlik -2,34 foiz punktni tashkil etadi, biroq pasayish bir tekis bo‘lmagan: 2022-2024-yillarda ko‘rsatkich 34-35 foiz atrofida sekinlashgan, 2025-yilda esa keskin kamaygan [1].

2010-2016-yillardagi o‘rtacha keng ulush 45,13 foiz, 2017-2025-yillardagi o‘rtacha esa 36,71 foizni tashkil etdi. Davrlar o‘rtasidagi farq -8,42 foiz punktga teng. Bu oddiy taqqoslash islohotlar davrida formalizatsiya kuchayganini ko‘rsatadi, ammo tarkibiy siljish, YAIM bazasining qayta baholanishi va pandemiya ta’sirini nazorat qilmaydi. Shuning uchun natija siyosatning umumiy yo‘nalishi bilan mos assotsiatsiya sifatida talqin qilinadi.

2026-yil birinchi choragida keng ko‘rsatkich 22,9 foizni tashkil etdi. Bu qiymat 2025-yil yakunidan 4,0 foiz punkt past, lekin birinchi chorak natijasi mavsumiy tarkib, hisob-kitoblarning yangilanishi va yillik bazaning shakllanmaganligi sababli to‘liq yillik prognoz sifatida qabul qilinmasligi kerak [3]. Maqolada u islohotlar yo‘nalishining eng yangi indikatori sifatida beriladi.

1-rasm. O'zbekistonda jami norasmiy va yashirin iqtisodiyot ulushining yillik dinamikasi

Manba: Milliy statistika qo'mitasi SIAT ma'lumotlari [1].

2-jadval. Jami kuzatilmaydigan iqtisodiyot va uning tarkibiy komponentlari, 2010-2025-yillar

Yil	Jami, %	Norasmiy komponent, %	Yashirin komponent, %
2010	41.7	34.1	7.6
2011	45.9	38.3	7.6
2012	44.0	36.7	7.3
2013	44.5	36.5	8.0
2014	44.9	36.8	8.1

Yil	Jami, %	Norasmiy komponent, %	Yashirin komponent, %
2015	46.6	39.0	7.6
2016	48.3	40.6	7.7
2017	45.6	38.6	7.0
2018	41.6	34.7	6.9
2019	38.9	31.5	7.4
2020	37.2	30.7	6.5
2021	36.9	29.7	7.2
2022	34.6	27.2	7.4
2023	34.4	26.6	7.8
2024	34.3	26.4	7.9
2025	26.9	19.0	7.9

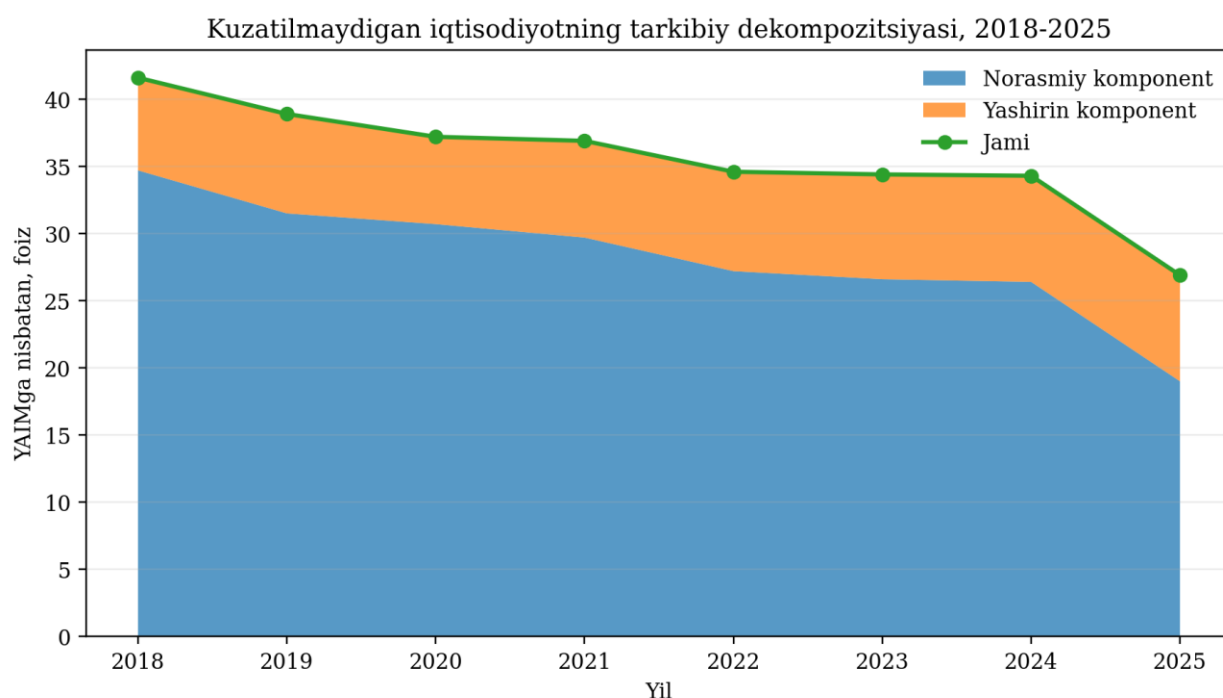
Manba: SIATning yillik qatorlari [1-2]; norasmiy komponent muallif tomonidan “jami minus yashirin” formulasi bilan hisoblangan.

2019-2025-yillar dekompozitsiyasi fiskal siyosat natijalarini baholashda eng muhim xulosani beradi. Keng kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi 38,9 foizdan 26,9 foizga, ya’ni 12,0 foiz punktga kamaygan. Shu davrda norasmiy komponent 31,5 foizdan 19,0 foizga tushib, 12,5 foiz punktga qisqargan, tor ma’nodagi yashirin komponent esa 7,4 foizdan 7,9 foizga, ya’ni 0,5 foiz punktga oshgan [1-2].

Demak, keng ko’rsatkichdagi ijobiy siljishning asosiy manbai ro‘yxatdan o‘tmagan yoki statistik kuzatuvga kirmagan faoliyatning rasmiylashuvi bo‘lgan. Soliqdan qochish maqsadida ataylab berkitilgan faoliyatga yaqin tor komponentda xuddi shunday barqaror pasayish kuzatilmagan. Bu fiskal siyosatning birinchi bosqichi - ro‘yxatdan o‘tish va

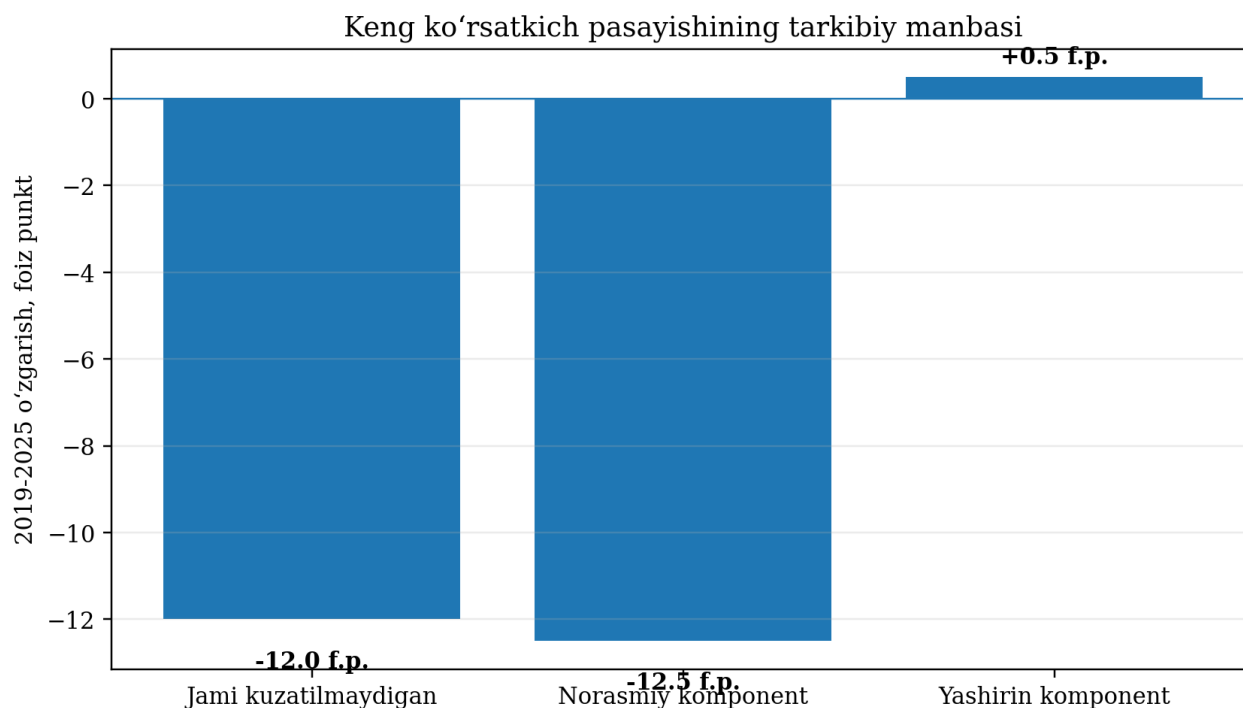
qonuniy faoliyatni arzonlashtirish - sezilarli samara berganini, keyingi bosqich esa murakkab soliq sxemalari, xizmatlar va naqd operatsiyalarni aniqlashga yo‘naltirilishi kerakligini anglatadi.

2025-yilda keng ko‘rsatkich 26,9 foiz bo‘lsa, uning 19,0 foiz punkti norasmiy va 7,9 foiz punkti yashirin komponentga to‘g‘ri keladi. 2026-yil birinchi choragida mos ravishda 22,9, 15,4 va 7,5 foiz qayd etilgan [3-4]. Ya‘ni tor yashirin komponentning keng ko‘rsatkichdagi ulushi nisbatan ortib bormoqda: bu “qolgan muammo”ning ma‘muriy jihatdan aniqlash qiyinroq bo‘lgan segmentlarga to‘planayotganini ko‘rsatadi.

2-rasm. Kuzatilmaydigan iqtisodiyotning norasmiy va yashirin komponentlarga ajratilishi

Manba: SIAT [1-2]; dekompozitsiya muallif hisob-kitobi.

3-rasm. 2019-2025-yillarda keng ko'rsatkich pasayishining tarkibiy manbasi
Manba: SIAT [1-2] asosida muallif hisob-kitobi. "f.p." - foiz punkt.

3-jadval.

2019-2026-yillarda kuzatilmaydigan iqtisodiyotning tarkibiy taqqoslanishi

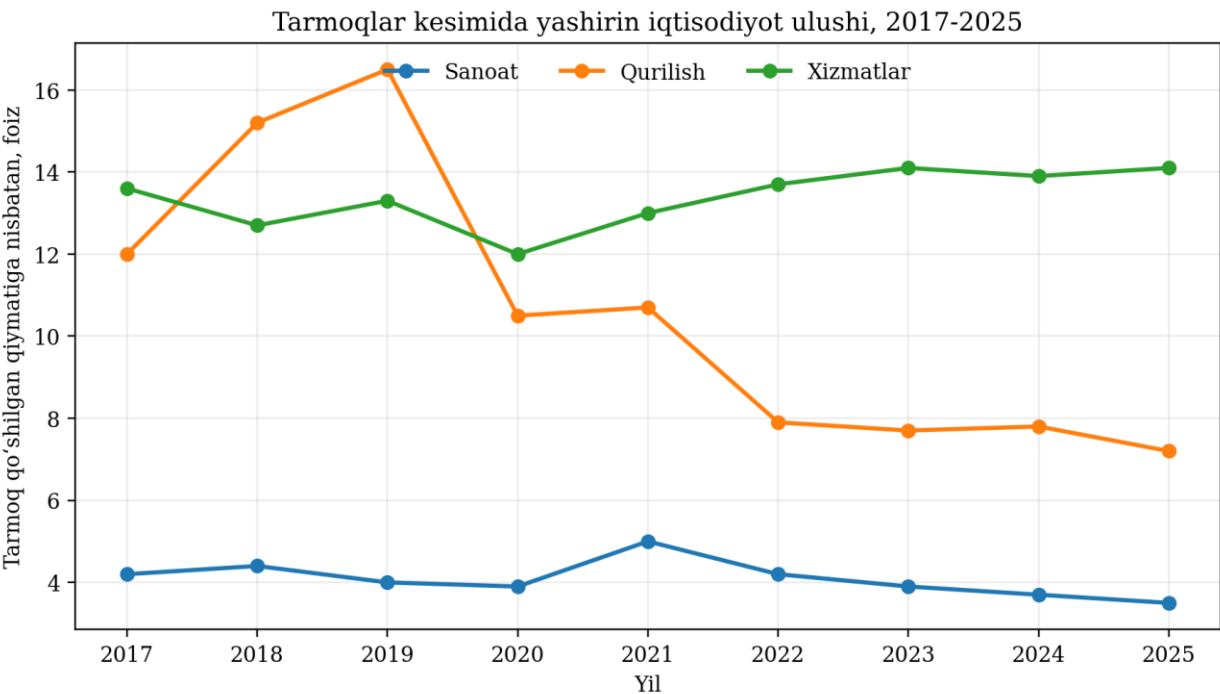
Davr	Jami, %	Norasmiy, %	Yashirin, %	Izoh
2019-yil	38,9	31,5	7,4	Yillik yakun
2024-yil	34,3	26,4	7,9	Yillik yakun
2025-yil	26,9	19,0	7,9	Yillik yakun
2026-yil I chorak	22,9	15,4	7,5	Choraklik; yillik bilan ehtiyotkor taqqoslanadi
2019-2025 o'zgarish	-12,0	-12,5	+0,5	Foiz punkt

Manba: SIAT [1-4] va muallif hisob-kitobi.

Tarmoq tahlili fiskal instrumentlarning bir xil samaradorlikka ega emasligini ko'rsatadi. Qurilishda yashirin iqtisodiyot ulushi 2017-yildagi 12,0 foizdan 2025-yilda 7,2 foizga tushib, 4,8 foiz punktga kamaygan. Sanoatda ko'rsatkich 4,2 foizdan 3,5 foizga qisqargan. Elektron hisobvaraqa-faktura, qurilish hajmlarini kadastr va loyiha ma'lumotlari bilan solishtirish, yirik ishlab chiqaruvchilarda raqamli hisobning yuqori qamrovi ushbu yo'nalishlarda aniqlanish ehtimolini oshirgan [2].

Xizmatlar sohasida esa tor yashirin ulush 2017-yildagi 13,6 foizdan 2025-yilda 14,1 foizga ko'tarilgan. Savdo, umumiy ovqatlanish, maishiy xizmat, transport, ijara va individual xizmatlarda tranzaksiyalar soni ko'p, o'rtacha chek kichik, naqd hisob-kitob va jismoniy shaxslar ishtiroki yuqori bo'lgani sababli an'anaviy nazorat xarajati katta. Bu tarmoqda umumiy raqamlashtirishdan tashqari xaridor rag'bat, platforma ma'lumotlari, bank-ekvayring, geolokatsiya va xizmat quvvati ko'rsatkichlarini birlashtiruvchi mikro-risk modellariga ehtiyoj mavjud.

2026-yil birinchi choragida tor yashirin ko'rsatkich sanoatda 3,0 foiz, qurilishda 7,4 foiz va xizmatlarda 11,6 foiz bo'lgan [3-4]. Choraklik qiymatlar mavsumiy bo'lsada, xizmatlar sektori baribir eng katta fiskal risk maydoni bo'lib qolayotganini tasdiqlaydi. Shu sababli kelgusi siyosatning natijadorligi faqat respublika miqyosidagi umumiy ulush bilan emas, xizmatlar tarmoqlaridagi tranzaksiya shaffofligi va fiskal chek qamrovi bilan o'lchanishi kerak.

4-rasm. Sanoat, qurilish va xizmatlarda yashirin iqtisodiyot ulushi

Manba: SIATning yillik tarmoq qatorlari [2].

4-jadval.

Tarmoqlar kesimida tor ma’nodagi yashirin iqtisodiyot ulushi, 2017-2026

Yil	Sanoat, %	Qurilish, %	Xizmatlar, %
2017	4.2	12.0	13.6
2018	4.4	15.2	12.7
2019	4.0	16.5	13.3
2020	3.9	10.5	12.0
2021	5.0	10.7	13.0
2022	4.2	7.9	13.7
2023	3.9	7.7	14.1
2024	3.7	7.8	13.9

Yil	Sanoat, %	Qurilish, %	Xizmatlar, %
2025	3.5	7.2	14.1
2026-I chorak	3,0	7,4	11,6

Regressiya natijasida 2010-2016-yillardagi boshlang'ich trend yiliga +0.79 foiz punkt deb baholandi. 2017-yildagi shartli daraja uzilishi -4.35 foiz punktni, trend o'zgarishi esa -2.59 foiz punktni tashkil etdi. Natijada 2017-yildan keyingi hisoblangan sof trend yiliga -1.81 foiz punktga teng bo'ldi. Modelning R^2 ko'rsatkichi 0.937, bu yillik qator o'zgarishining katta qismini trend va uzilish komponentlari izohlashini ko'rsatadi.

2017-yildagi daraja va trend o'zgarishi statistik jihatdan ahamiyatli bo'lsa-da, modelni islohotlarning sof sababiy ta'siri deb talqin qilish mumkin emas. Islohotlar bir necha yil davomida bosqichma-bosqich joriy etilgan, 2020-yil pandemiya shoki mavjud, 2025-yilda statistik qator keskin qayta shakllangan. Shunga qaramay, natija islohotlarga keng ulush o'sish tendensiyasida bo'lganini, islohotlar davrida esa pasayuvchi trend yuzaga kelganini aniq ko'rsatadi.

Tor ma'nodagi yashirin komponentning 2018-2025-yillardagi oddiy trendi esa yiliga taxminan +0,16 foiz punktni tashkil etdi. Bu qarama-qarshi natija maqolaning asosiy siyosiy xulosasini kuchaytiradi: formalizatsiya dasturlari keng norasmiy sektorni qisqartirdi, ammo qasddan yashirish, soxta hisob, naqd savdo va murakkab soliq sxemalariga qarshi instrumentlar keyingi bosqichda chuqurlashtirilishi lozim.

5-jadval.

2017-yil burilish nuqtasi bo'yicha uzilishli vaqt qatori regressiyasi

Ko'rsatkich	Koeffitsient	Robust s.e.	p-qiymat	Talqin
Doimiy had (β_0)	42.761	1.146	0.0000	2010-yil boshlang'ich daraja

Ko'rsatkich	Koeffitsient	Robust s.e.	p-qiymat	Talqin
Islohotgacha trend (β_1)	0.789	0.258	0.0022	Yiliga foiz punkt
2017-yil daraja uzilishi (β_2)	-4.355	1.339	0.0011	Shartli bir martalik o'zgarish
Trend o'zgarishi (β_3)	-2.594	0.400	0.0000	2017-yildan keyingi qo'shimcha trend
Islohotdan keyingi sof trend	-1.805	—	—	$\beta_1 + \beta_3$
R^2	0.937	—	—	$n = 16$

Manba: SIAT [1] asosida muallif hisob-kitobi. HC1 robust standart xatolar.

2026-yil iyunidagi rasmiy ma'lumotga ko'ra, so'nggi ikki yilda keng kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi 35 foizdan 23 foizga tushib, budjetga qo'shimcha 38 trillion so'm undirilgan [17]. Ikki ko'rsatkichni oddiy nisbatlash 1 foiz punkt pasayishga 3,17 trillion so'mlik qo'shimcha undirish to'g'ri kelganini ko'rsatadi. Biroq mazkur nisbat "fiskal qaytim koeffitsienti" emas: unda iqtisodiy o'sish, narxlar, qarzдорlikni undirish, bojxona va soliq tekshiruvlari, ma'muriy bazaning kengayishi kabi omillar ajratilmagan.

Shu sababli fiskal instrument samaradorligini baholash uchun uchta parallel mezon zarur: birinchisi - yashirin va norasmiy ulushning statistik dinamikasi; ikkinchisi - yangi ro'yxatdan o'tgan va rasmiy band bo'lgan subyektlar; uchinchisi - qo'shimcha tushumning YAIM, narxlar va soliq stavkalari ta'siridan tozalangan real o'sishi. Faqat ushbu uch qatlam birgalikda ishlatilganda davlat siyosati natijasi haddan tashqari yuqori yoki past baholanmaydi.

Prezident tomonidan 2026-yilda "aqlli" nazorat orqali qo'shimcha 30 trillion so'm tushumni ta'minlash vazifasi belgilangan [16]. Ushbu maqsadning bajarilishini

baholashda aniqlangan tafovut summasi emas, o'z ixtiyori bilan tuzatilgan hisobotlar ulushi, takroriy huquqbuzarlikning kamayishi, tekshiruv xarajatining bir so'm undirishga nisbati va insofli subyektlarga tushadigan ma'muriy yuk ham hisobga olinishi kerak. Aks holda tizim qisqa muddatli undirishni ko'paytirib, uzoq muddatli soliq ishonchini susaytirishi mumkin.

6-jadval.

Asosiy empirik indikatorlar va ularning ilmiy talqini

Indikator	Boshlang'ich va yakuniy qiymat	Hisob-kitob	Talqin
2017-2025 keng ulush	45,6% → 26,9%	-18,7 f.p.; -41,0%	Formalizatsiya va statistik qamrovning kuchayishi
2010-2016 / 2017-2025 o'rtacha	45,13% / 36,71%	-8,42 f.p.	Davrlararo assotsiatsiya; sababiy baho emas
2019-2025 norasmiy komponent	31,5% → 19,0%	-12,5 f.p.	Keng pasayishning asosiy manbai
2019-2025 yashirin komponent	7,4% → 7,9%	+0,5 f.p.	Tor soliqdan qochish segmenti barqaror qolgan
Qurilish, 2017-2025	12,0% → 7,2%	-4,8 f.p.	Tarmoq fiskallashtirishida ijobiy natija
Xizmatlar, 2017-2025	13,6% → 14,1%	+0,5 f.p.	Keyingi siyosatning asosiy risk sohasi
2026-I chorak	Jami 22,9%; yashirin 7,5%	Norasmiy 15,4%	Choraklik, mavsumiy; yillik bilan to'liq teng emas

Indikator	Boshlang'ich va yakuniy qiymat	Hisob-kitob	Talqin
Ma'muriy fiskal natija	38 trln so'm / 12 f.p.	3,17 trln so'm/f.p.	Faqat tavsifiy nisbat, sababiy elastiklik emas

Manba: SIAT va Prezident rasmiy ma'lumotlari [1-4,17] asosida muallif hisob-kitobi.

Fiskal instrumentlar samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar

1. "Keng ulush" va "tor yashirin ulush" uchun ikki konturli KPI joriy etish.

Hudud va tarmoq rahbarlari faqat jami kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi bilan baholanmasligi kerak. Birinchi KPI norasmiy faoliyatni ro'yxatdan o'tkazish, bandlik va statistik qamrovni, ikkinchi KPI esa yashirilgan aylanma, QQS uzilishi, fiskal chek qamrovi va naqd operatsiyalar riskini o'lchashi lozim. Bu yondashuv keng ko'rsatkich pasaygani sababli tor soliqdan qochish muammosi e'tibordan chetda qolishining oldini oladi.

2. Xizmatlar sektori uchun mikrotranzaksiya risk modelini ishlab chiqish.

Savdo, umumiy ovqatlanish, transport, ijara, tibbiy, ta'lim va maishiy xizmatlarda bank-ekvayring, fiskal chek, elektr energiyasi, ish vaqti, geolokatsiya, onlayn platforma va xodimlar soni ma'lumotlari birlashtirilib, kutilayotgan aylanma intervali hisoblanishi kerak. Tafovut aniqlanganda darhol jarima emas, avval avtomatik ogohlantirish va ixtiyoriy tuzatish oynasi berilishi maqsadga muvofiq.

3. "Tekshiruvdan oldingi tuzatish" mexanizmini iqtisodiy rag'bat bilan bog'lash. Risk tizimi aniqlagan tafovutni belgilangan muddatda o'z ixtiyori bilan tuzatgan subyektga kamaytirilgan penya, tezlashtirilgan QQS qaytarish yoki past risk maqomini saqlab qolish imkoniyati berilishi kerak. Takroriy va qasddan yashirish holatlarida esa jazo muqarrarligi kuchaytiriladi. Shunday qilib, tizim insofli xatoni firibgarlikdan ajratadi.

4. Hududiy "formalizatsiya kontrakti"ni natijaga asoslangan moliyalashtirish bilan joriy etish. Har bir hudud uchun boshlang'ich tarmoq profili, formal bandlik, elektron to'lov, chek qamrovi va tor yashirin ulush bo'yicha ikki yillik maqsadlar

belgilanadi. Mahalliy budjetga qo'shimcha qoldiriladigan tushumning bir qismi tasdiqlangan formalizatsiya natijalariga bog'lanadi. Bunda faqat jarima va undirish emas, yangi ro'yxatdan o'tgan barqaror bizneslar ham hisobga olinadi.

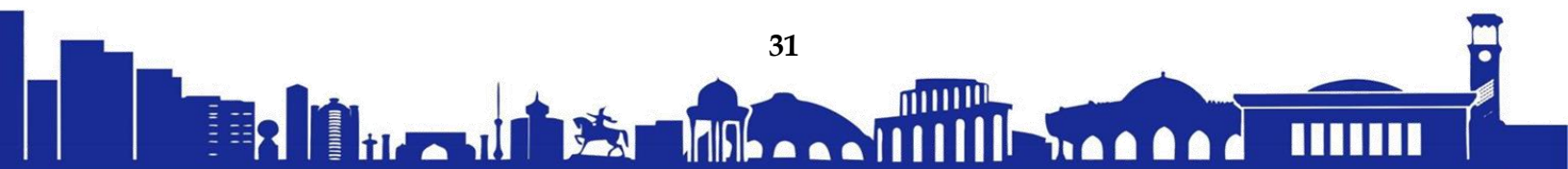
5. Cashback tizimini universal emas, riskga moslashtirilgan tarzda qayta dizayn qilish. Fiskal intizomi yuqori va naqdsiz ulushi katta tarmoqlarda bir xil cashback budjet xarajatini oshirishi mumkin. Rag'bat miqdori tarmoqning yashirin ulushi, chek bermaslik xavfi va o'rtacha tranzaksiya hajmiga qarab farqlanishi, yuqori riskli xizmatlarda vaqtinchalik kuchaytirilishi lozim. Samaradorlik qo'shimcha rasmiy aylanmaning bir so'm rag'bat xarajatiga nisbati bilan o'lchanadi.

6. IM AI platformasida manba izchilligi va "audit kartasi"ni majburiy qilish. Har bir tahliliy javobda indikator nomi, metodologik ta'rif, yangilanish sanasi, qamrov, yillik yoki choraklik xususiyat va birlamchi SIAT havolasi ko'rsatilishi kerak. "Yashirin", "norasmiy" va "kuzatilmaydigan" atamalar avtomatik ravishda farqlanib, foydalanuvchi ularni aralashtirsa tizim ogohlantirish berishi zarur. Bu ilmiy va boshqaruv qarorlarida noto'g'ri raqam ishlatilishining oldini oladi.

7. Fiskal samaradorlikning to'liq xarajat modeli. Har bir raqamli instrument uchun qo'shimcha tushum, IT infratuzilma, cashback, tekshiruv, biznesning muvofiqlik xarajati va shikoyatlarni ko'rib chiqish xarajatlari hisoblanishi kerak. Sof fiskal samara = qo'shimcha real tushum - davlat xarajati - biznes muvofiqlik xarajatining monetar ekvivalenti formulasi asosida baholanadi. Faqat brutto undirishga qarab samaradorlik xulosasi chiqarilmaydi.

8. Ochiq replikatsiya qilinadigan monitoring panelini yaratish. SIAT, Soliq qo'mitasi va Iqtisodiyot va moliya vazirligi yillik qatorlar, qayta ko'rib chiqishlar tarixi va hisoblash metodologiyasini mashina o'qiydigan formatda e'lon qilishi kerak. Tadqiqotchilar bir xil ma'lumotdan foydalanib natijani takrorlay olishi fiskal siyosatga ishonchni oshiradi va raqamlar o'rtasidagi tafovutlarni erta aniqlash imkonini beradi.

O'zbekiston tajribasi fiskal formalizatsiya uchun stavkani pasaytirish va nazoratni kuchaytirish o'rtasida oddiy tanlov yo'qligini ko'rsatadi. 2017-2019-yillarda rasmiy ishlash xarajati kamaytirilmaganida, 2020-yildan keyingi raqamli nazorat biznes tomonidan faqat qo'shimcha bosim sifatida qabul qilinishi mumkin edi. Aksincha, raqamlashtirishsiz stavka pasayishi operatsiyalarni ko'rinadigan qilmagan bo'lardi. Natijalar aynan ketma-ket va komplementar islohotlar muhimligini ko'rsatadi.

Keng kuzatilmaydigan iqtisodiyotning keskin pasayishi milliy iqtisodiyotning formal sektori kengayganini ko'rsatuvchi ijobiy natijadir. Biroq tor yashirin komponentning 7-8 foiz atrofida saqlanishi siyosatning "oson formalizatsiya qilinadigan" qatlamdan "murakkab yashirish" qatlamiga kirganini anglatadi. Keyingi foiz punktlarni qisqartirish avvalgidan qimmatroq bo'lishi, ko'proq ma'lumot sifati, tarmoq ekspertizasi va institutsional hamkorlikni talab qilishi mumkin.

2025-yil yillik 26,9 foiz va 2026-yil birinchi chorak 22,9 foiz ko'rsatkichlari katta ijobiy siljishni ifodalaydi, ammo statistik qatorlarning qayta ko'rib chiqilishi ehtimoli mavjud. Shu sababli siyosat samaradorligi bir nuqtali qiymatga emas, kamida uch yillik trend, tarkibiy dekompozitsiya va tarmoq indikatorlariga tayangan holda baholanishi kerak. Rasmiy ma'lumotlarda 35, 28, 26,9 va 23 foiz kabi qiymatlar uchrashi ularning barchasi xato ekanini emas, davr va metodologiya turlicha ekanini anglatadi; ilmiy maqolada esa bir xil metodologik qator ustuvor bo'lishi shart.

Tadqiqotning cheklovlari qatoriga korxona darajasidagi mikrodata mavjud emasligi, soliq tushumlarining inflyatsiyadan tozalangan qatori bilan to'liq bog'lanmaganligi va islohotlar uchun tashqi nazorat guruhining yo'qligi kiradi. Kelgusida viloyatlar va tarmoqlar bo'yicha panel regressiya, sintetik nazorat, difference-in-differences va elektron fiskallashtirishni bosqichma-bosqich joriy etish sanalaridan foydalanish sababiy baholash imkoniyatini kuchaytiradi.

Xulosa

Birinchidan, rasmiy SIAT qatori 2017-2025-yillarda jami norasmiy va yashirin iqtisodiyot ulushi 45,6 foizdan 26,9 foizga kamayganini ko'rsatadi. Mutlaq pasayish 18,7 foiz punkt, nisbiy qisqarish 41,0 foizni tashkil etdi. Uzilishli trend modeli 2017-yildan keyin oldingi o'suvchi yo'nalish o'rniga yillik taxminan 1,8 foiz punktlik pasayuvchi trend shakllanganini ko'rsatdi.

Ikkinchidan, dekompozitsiya keng ko'rsatkichdagi yutuq asosan norasmiy komponentning qisqarishi hisobiga yuz berganini aniqladi. 2019-2025-yillarda norasmiy ulush 12,5 foiz punktga kamaygan, tor yashirin komponent esa 0,5 foiz punktga oshgan. Demak, fiskal islohotlar ro'yxatdan o'tish va rasmiy faoliyatni kengaytirishda kuchli natija bergan, biroq qasddan yashirilgan aylanmalarni qisqartirish bo'yicha zaxira saqlanib qolgan.

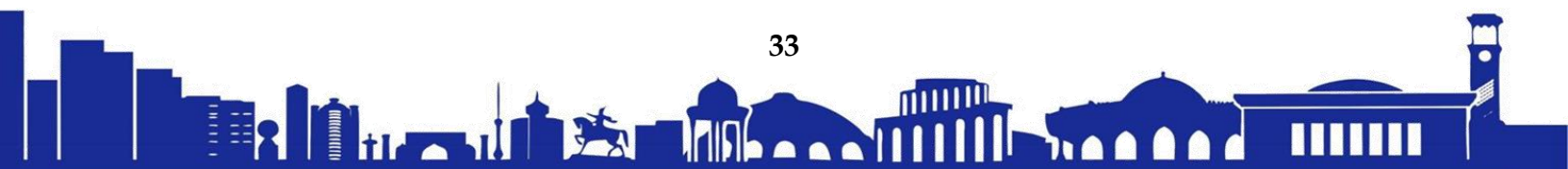
Uchinchidan, tarmoq natijalari notekisdir. Qurilishda yashirin ulush sezilarli, sanoatda mo'tadil kamaygan, xizmatlarda esa 2017-2025-yillar davomida pasayish kuzatilmagan. Shu sababli umumiy respublika ko'rsatkichini yaxshilashning keyingi bosqichi xizmatlar va mikrotranzaksiyalar sektoriga yo'naltirilgan differensial fiskallashtirish bilan bog'liq bo'ladi.

To'rtinchidan, Shavkat Mirziyoyev rahbarligida amalga oshirilgan soliq yukini kamaytirish, ma'muriy tartiblarni soddalashtirish, elektron fiskallashtirish, risk-tahlil, naqd pulsiz to'lovlar va sun'iy intellektga o'tish islohotlari o'zaro bog'langan yagona formalizatsiya arxitekturasini shakllantirdi. Ushbu arxitekturaning keyingi samaradorligi ko'proq tekshiruv bilan emas, ma'lumot sifati, tarmoq risk modeli, ixtiyoriy tuzatish va o'lchanadigan sof fiskal samara bilan ta'minlanishi lozim.

Beshinchidan, ilmiy va boshqaruv hujjatlarida "kuzatilmaydigan", "norasmiy" va "yashirin" iqtisodiyot tushunchalarini qat'iy ajratish zarur. Mazkur farq saqlanmasa, keng formalizatsiya yutug'i tor soliqlardan qochishning qisqarishi sifatida noto'g'ri talqin qilinadi. Maqolada taklif etilgan ikki konturli KPI va IM AI uchun manba-audit kartasi shu metodologik xatoni tizimli ravishda bartaraf etishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Jami norasmiy va yashirin iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi, foizda (2010-2025). SIAT, kod 1.01.08.0006. Yangilangan 28.01.2026. <https://siat.stat.uz/data/3842/>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yashirin iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi, foizda (2010-2025). SIAT, kod 1.01.08.0005. Yangilangan 28.01.2026. <https://siat.stat.uz/data/3841/>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Jami uy xo'jaliklari va jismoniy shaxslar faoliyati hamda yashirin iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi, choraklik. SIAT, kod 1.01.08.0024. Yangilangan 22.05.2026. <https://siat.stat.uz/data/4647/>
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yashirin iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi, choraklik. SIAT, kod 1.01.08.0023. Yangilangan 22.05.2026. <https://siat.stat.uz/data/4646/>
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Kuzatilmaydigan iqtisodiyotni statistik baholash bo'yicha uslubiy nizom.

<https://lib.stat.uz/uz/features/milliy-hisoblar/842-kuzatilmaydigan-iqtisodiyotni-statistik-baholash-bo-yicha-uslubiy-nizom>

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-iyuldagi PF-5116-son “Soliq ma‘muriyatchiligini tubdan takomillashtirish, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning yig‘iluvchanligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi PF-5468-son “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

8. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 30-dekabrdagi O‘RQ-599-son “O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni va yangi tahrirdagi Soliq kodeksi.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6098-son “Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.

10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvardagi 1-son “Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to‘lovchilarni aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o‘tkazish to‘g‘risida”gi Qarori.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-oktabrdagi PQ-5252-son qarori (chakana savdo va xizmatlarda fiskal chek hamda jamoatchilik nazorati mexanizmlarini kengaytirish bo‘yicha).

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yangi soliq tizimi yengil va adolatli, biznes rivojiga rag‘bat bo‘ladi”. 20.12.2018. <https://president.uz/oz/lists/view/2203>

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Soliq yukini kamaytirish va sohani raqamlashtirish vazifalari belgilandi”. 16.03.2022. <https://president.uz/oz/lists/view/5060>

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo‘yicha takliflar ko‘rib chiqildi”. 11.08.2025. <https://president.uz/oz/lists/view/8376>

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025. <https://president.uz/oz/lists/view/8834>

16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari taqdimot qilindi”. 06.04.2026. <https://president.uz/oz/lists/view/9075>

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish va sohada prokuror nazorati samaradorligini oshirish choralari ko‘rib chiqildi”. 26.06.2026. <https://president.uz/oz/lists/view/9358>
18. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Axborot tizimlari va sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish yuzasidan 2026-yil 1-choragi davomida bajarilgan ishlar bo‘yicha ma’lumot”. 13.05.2026. <https://gov.uz/oz/imv/news/view/164666>
19. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 7-noyabrdagi 745-son “Tadbirkorlik subyektlarini rag‘batlantirish va ularning qonuniy ishlashi uchun qo‘shimcha shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 10-dekabrdagi PF-246-son “Naqdsiz hisob-kitoblarni ommalashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.
21. Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77-114. <https://doi.org/10.1257/jel.38.1.77>
22. Medina, L., & Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Paper WP/18/17. International Monetary Fund.
23. OECD. (2017). Shining Light on the Shadow Economy: Opportunities and Threats. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/e0a5771f-en>
24. Swistak, A., & de la Feria, R. (2024). Designing a Progressive VAT. IMF Working Paper WP/24/78. International Monetary Fund.